

ŞİİR ŞİİRLERİNİN BİR TÜRÜ OLARAK ALKIŞLAR

Doç. Dr. Ali DUYMAZ

Alkışlar, Türk halk edebiyatının bugün için sınırları oldukça daralmış, belirli bir kontekst içinde kullanılan ve daha ziyade nezaket ifade eden türlerinden biridir. Alkışlar, atasözleri ve deyimler gibi, insanların konuşmalarında, özellikle ifade bulmakta güçlük çektikleri anlarda kullandıkları kalıp sözlerdendir. Bu tür sözler, tıpkı alışkanlıklar gibi kalıp ifade özelliği gösterirler. Konuşmaya canlılık katan, duyguların ifadesini güçlendiren alkışlar, bu yönleriyle dilin de ilgi alanına girerler. Bu sözlerde toplumun maddî ve manevî kültürünü, inançlarını, değer yargılarını görürüz. Gerek ortak dilde, gerekse ağızlarda çok çeşitli örneklerine rastlanan alkışlarda, nazım unsurları (ses tekrarları, kafiyeler, paralelizm vs.) da görülmektedir¹.

İnsanların sosyo-psikolojik yapıları gereği din ve büyü kavramlarının hemen yanı başında sözlü bir etkileme aracı olarak dua veya alkışları da kullandıkları görülür. Bugün daha çok bir nezaket ve iyi dilek temennisi mahiyeti kazanmış olan alkışlar, dinî anlamdaki duaların kapladığı alanın içine girerek büyüsel mahiyetlerinden de sıyrılmışlardır. Eski dönemlerde insanların, tabiatı kendi istekleri doğrultusunda yönlendirme arzusundan kaynaklanan büyülerin, kurban ve ibadet gibi fiilî unsurlarının paralelinde poetik sözlü kalıplar olarak dikkati çeken alkışlar, büyüsel mahiyetlerini

yitirdikten sonra dilin estetik kuralları içinde nezaket ifadeleri olarak görev almaya başlamışlardır. Başlangıçta daha hacimli ve nazımın bütün özelliklerini taşıdığını düşündüğümüz alkışlar; zamanla kısalmış, yoğunlaşmış ve kalıp sözler haline gelmiştir. Bu açıdan bakıldığında bugün tekerleme, ninni, mani vs. olarak değerlendirdiğimiz pek çok metin, bir nevi alkış özelliği de göstermektedir.

a) Kavram Olarak Alkış Sözü

Hemen bütün sözlük ve ansiklopedilerde alkış sözü, "dua, hayır dua, kutsama, ululama, sena, övgü" anlamlarıyla verilmiştir. Ayrıca bu manayı veren "el çırpma, elleri birbirine vurma" hareketi de sözlüklerde geçmektedir.

İlk olarak tarihî kaynaklardan Divânü Lûgat-it Türk'te karşımıza çıkan alkış sözü, "dua etme, övme, birinin iyiliklerini sayıp dökme" anlamlarında geçmektedir. Ayrıca "büyü, afsun" anlamındaki "arkış" sözü de ilgi çekicidir. Bunlardan başka "alka-/arka-: alkışlamak, övmek", "alkaş-: alkışlamak, alkışta yarış etmek" ve "karga- arka-: kötülüğünü sayıp dökme" sözleri de alkış sözüyle ilgili olarak Divânü Lûgat-it Türk'te geçmektedir².

Alkış sözünün bazı fonetik farklılıklarla Türkiye Türkçesi'nde XIII. yüzyıldan itibaren değişik kaynaklarda kullanıldığına şahit oluyoruz. **Tarama Sözlüğü**'ne göre çeşitli eserlerde "medih, sî-tayiş, dua" anlamlarındaki "alkış/algış" kelimesinin yanı sıra "algış/alkış etmek", "alkış eylemek", "alkış kılmak", "alkış kazanmak", "alkış vermek", "algış

¹VII. Milletler Arası Türkoloji Kongresi'nde (08-12 Kasım 1999/İstanbul) sunulan bildirinin metnidir.

olunmak" gibi fiil şekilleri de kullanılmıştır³. Bu eserlerin içinde Dede Korkut Kitabı'nın ayrı bir yeri vardır. Alkış sözü, Kam Püre'nün Oğlu Bamsı Beyrek hikâyesinde "Ol zamanda biglerün alkışı alkış karkışı karkış idi..", "Ola kim bir ağızı dualının alkışıyle Tanrı bize bir batman ayal vire didi", "Bir ağızı dualının alkışıyle Allah Taala bir ayal viridi" cumlelerinde "hayır dua" anlamında geçmektedir. Ayrıca alkış örneği olarak aşağıdaki ifadeler geçmektedir: "Dede Korkut gelüben şadılık çaldı, gazi erenler başına ne geldüğün aydı viridi. Hem Basata alkış viridi: Kara tağa ayıtduğunda işit vürsün / Kanlu kanlu sulardan kiçit vürsün didi." ⁴

Bugün için de kelimenin halk ağzında kullanım şekillerini **Derleme Sözlüğü**'nden takip edebiliyoruz. "Alkış, alhiş, alkış/alhiş vermek, alkış etmek" şekillerinde Anadolu'nun pek çok yerinde kavramın kullanıldığı görülüyor. Ayrıca yurdumuzda yaşayan Karayay Türklerinde kelimenin daha yaygın ve derin biçimde kullanıldığı da belirgindir. Çünkü Karayay Türklerinin yaşadığı Konya'nın Kadınhanı ilçesine bağlı Başhöyük köyünde "algış ayak", "algış hıçın", "algış tepisi", "algışlamak" gibi sözler derlenmiştir⁵.

Kelime; Türkiye ve Kırgız Türkçesinde "alkış"; Azerbaycan, Kumuk, Şor Türkçesinde "algış", Saha/Yakut, Kazak Türkçesinde "algış", Uygur Türkçesinde "alkış"; Kazan Tatar Türkçesinde "alkaş", Özbek Türkçesinde "alkış", Karayay-Balkar Türkçesinde ise "algış" şeklinde geçer. Codex Cumanicus'un sözlüğü olan Kuman Lehçesi Sözlüğü'nde "algış: övgü, kutlama", "algış ber-: kutlu kılmak", "algışlı: kutsal, aziz", "algışla: kutlamak, övmek" sözleri geçmektedir⁶. İbni-Mühennâ Lûgati'nde "alkış" sözü "birisi için açıkça iyilik dilemek" anla-

mında verilmiştir. Kelimenin "alkış etmek" şeklinde fiil şekli de vardır⁷. Kelime, Şor Türklerinde "alga-: teşekkür etmek, hayır dua etmek"; "algış: kutlama, tebrik, hayır duası, minnet, minnettarlık, şükran, teşekkür, istek, dilek, arzu, temenni", "algış polzun: teşekkür ederim, sağol", "algıştıg: kutlama, tebrik; minnettara, müteşekkire, uğurlu, bahtiyar, mübarek" gibi çeşitli şekillerde yaşamaktadır⁸. Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü'nde ise "alkış: alkış", "kızgın alkış: gürültülü alkış", "gülduras alkış: gürültülü alkış", "alkışlar eytmak: övgüler söylemek, övmek" gibi sözler vardır⁹. Kırgızlarda "alkış" şeklinde ve "hayır dua, selamlama, hamd ü sena, şükran, hamd ü senaya mazhar olmak" anlamlarında kullanılmaktadır. Ayrıca "takdirname, şeref hattı" anlamında "alkış kat"; "şiddetli alkışlama" anlamında "kızuu alkış" ve "takdis etmek" anlamında "alkışta-" sözleri vardır¹⁰.

Kelimenin kökeni olarak genellikle "alka-" filli gösterilmektedir. Alkış sözünün Çağatayca "algamak=alkışlamak, övmek, dua etmek" veya eski Türkçe "alkamak=beğenmek, övmek, medh ü sena etmek, şükretmek, hamdetmek"ten geldiği ifade edilmiştir. Abdülkadir İnan ise en eski zamanlarda ateş tanrısı veya hami ruh olarak değerlendirildiği al ruhu ile alkış kelimesi arasında ilgi kurmaktadır. İnan, "al" kelimesinden kaynaklanan sözler arasında "alkamak: takdis etmek (Altayca, Kırgızca)" ve "alkış: tebci, tebrik (bütün Türklerde)" sözünü de sayar. "Alkamak" kelimesinin zıddı "kargamak" kelimesidir. Bu kelimelerden birinde al, ikincisinde "kar(a)" olması da dikkati çeker¹¹. Mireli Seyidov ise "al" kelimesini güneşle ilişkilendirerek "yüce, yücelik" anlamlarını da ekler ve "gış" sözüne de ses, söz anlamları verir. Buradan hareketle "al+gış" veya "kar(a)+gış"

sözlerini "yüce söz, kötü söz" olarak tahlil eder¹². Özbek Türkçesinde sözün etimolojisi şöyle yapılmaktadır: "Alkış" sözü "övmek, iyi dilekler dilemek" anlamındaki "al-" fiil köküne "-kı" emir eki ile "-(a)ş" mastar ekinin eklenmesinden oluşmuştur¹³. Bu tahlillerde ortak olan husus Türkçe'de geniş ve derin bir yer edinmiş olan "al" sözünün, alkışla ilgisi- dir. Ayrıca Divânü Lûgat-it-Türk'teki "büyü, efsun" anlamını taşıyan "arkış" sözü de kelimenin mitolojik kökenine ışık tutmaktadır. Bizce de sözün kayna- ğında "hami ruh" olan "al" kökü vardır ve "söz" bu ruhtan dilek dilemeyle ilgili- dir.

b) Tür Olarak Alkış ve Alkış Tas- nifleri

Alkışlar, halk edebiyatı türü olarak belirli bir kesinlik kazanmış metinler değildir. Genel olarak dilek, temenni, öv- gü değeri taşıyan kalıp sözlerden başla- yarak daha uzun manzumelere kadar pek çok metin alkış kavramı içinde de- ğerlendirilmektedir. Bu hususta tasnif- lerdeki değerlendirmeleri dikkate almak gerekmektedir.

Alkışlarla ilgili tasnif yapanların ba- şında Pertev Naili Boratav gelmektedir. Boratav, alkış ve kargışları tıpkı atasöz- leri gibi; a) asıl *alkışlar ve kargışlar* b) *alkış ve kargış* değerindeki deyimler ola- rak tasnif eder. İlk grupta sadece konuş- mayı renklendiren, kısa kalıplar şeklin- deki alkış ve kargışlar, yani hayır dua ve beddua sözleri vardır. Boratav, bu grup- takileri "halk edebiyatı türü" olarak ta- nımlamayı yersiz bulur ve konuşmayı süsleyici, duyguları belirtici, anlatımı güçlendirici dil öğeleri olarak de ğerlen- dirir. İkinci gruptakiler ise "*koygunlu ğu- nu anlatımdaki, özenilmişlikten, imge, düşünce ve çağrışım buluşlarındaki ba- şarıdan alanlardır*". Birinciler, kısa, yo- ğun ve çok kullanılır olmalarıyla ikinci

gruptakilerden ayrılmaktadır¹⁴. Bora- tav, alkış ve kargışları söylenişlerindeki özelliklere göre de ayrıca tasnif etmiştir.

1) *İyiliği istenen, ya da ilenilen kişi ko- nuşanın karşısındadır; ya da konuşan onu karşısında sayar; 2) İyi ya da kötü dileklere amaç edinilen kişi uzaktadır; alkış veya kargış onun hakkında başka- larına duyurulmaktadır; 3) Her iki kü- medeki alkış ve kargışlar, dileğe amaç olan kişinin hem yüzüne, hem de arka- sından söylemeye elverişlidir; 4) İlenç anlatımı taşıyan filleri, olumsuz biçime sokmakla, kargı, bir türlü şakaya getiri- lip hafifletilir*¹⁵.

Şükrü Elçin, alkış ve kargışları "Dua ve Beddular" başlığı altında de ğerlendir- miş ve "Dua Örnekleri" olarak "A) Na- mazda okunan dua örneği B) Abakan Kamlarının dualarından C) Kırgız-Ka- zak baksularının dualarından D) Pehli- van duası E) Kısa dualar" ayrımı yap- mıştır¹⁶.

L. Sami Akalın ise alkış türleri ola- rak 1) *Alkış, ve 2) İslâm Dininde Dua'yı almış; daha sonra da "a) Dua, b) Kargış- ta Bulunmayınız, c) Yağmur Duası, d) Gülbank, e) Yalvarış-Yakarış, f) Selâm, g) Kutlama, h) Özur-Bağışlama, i) Töv- be"* alt başlıklarını kullanmıştır¹⁷.

Özbek alkışlarıyla ilgili olarak yapı- lan bir tasnifte ise "1) *Kündelik Maişiy Alkışlar (Gündelik Hayatta Kullanılan Alkışlar)*, 2) *An'anaviy Merasimler Ter- kibide İcra Etilüvçi Alkışlar (Belirli Bir Merasim İçinde İcra Edilen Alkışlar)*" kümeleri yer almıştır. Bu tasnifte ilk grup "a) *Karşılaşma alkışları, b) Sofra Alkışları, c) Bir işe başlarken söylenen al- kışlar*" olarak üçe ayrılmıştır. İkinci grup alkışlar ise içinde yer aldıkları tö- renler bahsinde "merasim folkloru" baş- lığı altında ele alınmıştır. Bu törenler bahar, yaz, kış gibi takvimle ilgili tören-

lei ile av, sünnet, yas gibi ailevi ve sosyal törenlerdir¹⁸.

Bu tasniflerde alkışların esas olarak “kalıp söz” ve “halk edebiyatı türü” şeklinde ikiye ayrıldığı dikkati çekmektedir. Kalıp sözler daha ziyade kısa, konuşmayı renklendiren ve dilin malzemesi sayılan nezaket ifadeleridir. Şükrü Elçin’in “kısa dualar”, Boratav’ın “asıl alkışlar”, Özbeklerin “gündelik hayatta kullanılan alkışlar”, L. Sami Akalın’ın ise sadece “alkış” dediği küme, genellikle emir ve istek kipiyle kurulmuş tek cümlelik “kalıp sözler”dir. Elbette bunlar da tıpkı atasözleri ve deyimler gibi edebî özellikler taşımaktadırlar. Bu sözlerde de mecazlar, imajlar, tezatlar, somutlamalar, çağrışımlar yer almaktadır. Ayrıca paralelizm, ses tekrarları ve kafiye gibi ahenk unsurları bunlarda da vardır. Bu bakımlardan bu alkışları sadece dil malzemesi olarak değerlendirmek eksik olacaktır. Mesela hem paralelizm, hem ses tekrarları, hem de kafiye olan “Yaşına bereket / Başına bereket”, “Allah yazını-zı yaz ede / Kışınızı kış / Gelininizi gelin ede / Kızınızı kız”¹⁹ alkışları taşıdıkları edebî değer bakımından bir halk edebiyatı mahsulüdür. “Halk edebiyatı türü” olarak ele alınanlar ise sanatlardan istifade edilerek nazım özellikleri kazanmış, belirli bir tören veya uygulamaya bağlı olan metinlerdir. Bu törenler mevsimle ilgili olan nevruz, yağmur duası, saban toyu olabildiği gibi sünnet, düğün, yas gibi ailevi törenler de olabilmektedir. Türkiye dışındaki Türk topluluklarında bu törenlere bağlı poetik metinler ayrıntılı olarak değerlendirilmiş ve incelenmiştir. Ancak bu hususta bizde yeterince araştırma yapıldığını söylemek mümkün değildir. Bu açıdan bazı türlerin sınırları tespit edilememiştir, karışıklıklar sürmektedir. Nitekim alkışlarla ilgili bir eser hazırlayan L. Sami Akalın’ın eserinin

de yağmur duası ve nazara karşı okunan sözler alkışlar içinde yer almıştır. Acaba belirli bir törene bağlı olarak söylenen, mesela nevruz, hıdrellez, saban toyu, saya kutluğu törenlerinde icra olunan diğer poetik metinler de bu esere alınamaz mıydı?

Alkışların sınırları tespit edilememiş bir tür olması yüzünden diğer bazı türlerle (nazım özelliği olan mani, ninni veya tekerleme ile) karıştığı görülmüştür. Mesela bazı ninniler alkış özelliği göstermektedir. Nitekim Amil Çelebioğlu, ninnileri tasnif ederken “Dilek ve Temenni Mahiyetinde Ninniler” adı altında bir bölüm koymuş ve alt başlıklardan birine de “Dua Mahiyetinde Ninniler” adını vermiştir. Aşağıda örneklediğimiz ninniler alkış sözlerinden oluşmuştur.

“Uzun kavak boyun olsun

“Dedim ucadan

Selvi söğüt dalın olsun

Sesin çıkmaz bacadan

Akan sular ömrün olsun

Allah seni kurtarsın

Nenni yavruma nenni”

Çiçekten kızılcadan”²⁰

Bazı bayatı, mani veya hoyratlar da alkış özelliği göstermektedir. Azerbaycan’dan bir örnek vermek istiyoruz:

“Bağçalar bağa dönsün

Bağım yaylağa dönsün

Birce kelme din-danış

Üreyim dağa dönsün”²¹

Alkışların karıştığı bir diğer tür de tekerlemelerdir. Özellikle belirli bir törende söylenen sihir sözleri noktasında tekerleme ile alkışlar birbirine karışmaktadır. Tekermemelerin de sınırları tam olarak çizilemediği için, mesela yağmur yağdırma törenlerinde söylenen sözler alkış mıdır, tekerleme midir, tespit edilememektedir.

Bize göre alkışların en büyük problemi tür olarak sınırlarının tespittir. Tü-

rün sınırlarının tespiti için ise, tabiatı sözle etkilemeye yönelik sihirlerden iyi dilek bildiren basit cümlelere kadar bütün metinler ele alınmalıdır. Ayrıca Türk toplulukları folklorunda ve halk edebiyatında yer alan bu tür metinler de muhakkak değerlendirilmelidir. Çünkü oralarda, bu çeşit küçük türler üzerinde ayrıntılı çalışmalar yapılmıştır.

c) Sihir Şiiri Olarak Alkışlar

Yukarıdaki tasniflerde dikkati çeken husus, alkışların genellikle iki grupta ele alınmasıdır. Bunlardan ilk kümesi, günlük hayatta kullandığımız ve daha ziyade kalıp söz olarak dilin malzemesi kabul edilen alkışlardır. "Allah muradını versin", "Tuttuğun altın olsun" gibi. İkinci grup ise daha ziyade bir tören konteksti içinde sözlü malzeme olarak kullanılan ve söz sanatlarından da istifade edilerek halk edebiyatı türü haline gelmiş olan alkışlardır. Mesela Nevruz, Yağmur Duası, Saban Toyu gibi törenlerle büyüsel özelliğini koruyan nazar, hastalık ve belalardan korunma, zararlı hayvanlara karşı tedbir almakla ilgili söylenen sözler böyledir. İşte bu noktada sihir ile alkış arasındaki ilişki ortaya çıkar. Sihir şiirlerinin mitolojik, mevsim ve avla ilgili, ailevi ve sosyal tören şiirleriyle sıkı bir bağlantısı vardır. Çünkü çoğu zaman duayı sihirden ve sihir merasimlerini de dini merasimlerden ayırt edemeyiz.

Mesela Karaçay-Balkarlarda sihir kelimesinin sözlük anlamı "algış", "dua", "hıym"dır. "Algış" kelimesi diğer Türk şiirlerinde de sihir anlamını karşılamaktadır. Örneğin, Altay folklorunu araştıran S. Katas, "alkışların, söz sihri üzerine kurulmuş rica veya dilek ile iş ve hayatta refaha ulaşma gibi bir amacı olan halk şiirlerinin ilkel ve arkaik tarzı" olduğunu ifade etmektedir. Altay folklorunda hala çiçek hastalığında, kızamık-

ta, göz hastalıklarında, karın sancılarında, sarada vs. okunan alkışlar vardır. Bir çok Türk boyunda olduğu gibi Karaçay-Balkar Türkçesinde de sihir adları "jilyan algış" (yılan sihri), "köme algış" (kızamık sihri), "emina algış" (kolera sihri) gibi kelimelerle karşılanır. Binlerce sene geçmesine rağmen Türk sözlü şiir tarzının terim adları halkın hafızasından silinmemiştir²². Kazaklarda da "bata" veya "bata-tilek" adı verilen sözler vardır. Bunlar birine "algış" verirken söylenen söz olarak tarif edilmektedir ve şamanizm kalıntısı olarak yorumlanmaktadır²³. Tatar ve Başkurlarda "ırım", "im-tom", "efsin-töfsin", "yola cırı" veya "kiletü" adlarıyla anılan poetik metinler de aslında alkış özelliği göstermektedir. Dede Korkut Kitabı'nda geçen "Çapar iken ağ boz atın büdrümesin" alkışının benzer bir şekilde eski şaman dualarında da karşımıza çıkması alkışların sihrî ve mitolojik köklerine ait bir iz sayılabilir²⁴.

Alkış ile dua arasındaki yakın ilişkinin kaynağı, büyü ile dinin insan hayatındaki etkisiyle ilişkilidir, diyebiliriz. Eski dönemlerde büyü vasıtasıyla tabiatı etkilemeye çalışan insan, bunun sözlü ifadesi olarak alkışları kullanmakta iken daha sonra tek tanrılı dinlerin etkisiyle alkışlar, dua kavramı sınırları içinde değerlendirilmeye başlanmıştır. Nitekim Azerbaycan'da bazı eserlerde dualar ile alkışların ayrı ayrı değerlendirildiği görülmektedir. Dua ile alkış ayıran husus olarak ise İslâm diniyle ilgili motifler dikkati çekmektedir. Metinde dini bir kavram varsa dua, yoksa alkış başlığı altında değerlendirilmiştir. Kerkük'te de alkış sözü yerine "heyir-dua" sözü kullanılmaktadır. Dua, insanın kendisinin ve içinde yaşadığı toplumun refahı ve sadetinde yardım ve merhametini istemek üzere Tanrı'ya bir hitabı, bir sesle-

nişidir. Eski toplumlarda inanç, sihir, büyü ve fallardan unsurlar alarak beslenen alkışlar, sağlık ve hastalık hallerinde, mahsultün bereketli olmasında, yağmurun yağmasında, tehlike ve felaketin mal ve mülke gelmemesinde, doğumdan ölüme kadarki bazı merasimlerde iyi ve doğru olduğuna inanılan müspet dileklerin ruhi ve fikri ifadesini dilde kazanır. Türk toplumunda bu dualar Şamanizm, Budizm, Manihaizm kültür devrelerini aşarak İslamiyet'le daha düzenli ve yeni bir zihniyetle gelişmiş bir şekilde yaşamaya devam etmiştir. Türk milleti, İslâm dininin esaslarına uygun bu dualarla birlikte Tanrıya karşı dilek ve niyazlarını ana dilinde nazım veya nesir olarak sade bir şekilde ulaştırmaktadır. Genelde anonim olan ve fiziki, ruhi, iktisadi, içtimai ve dini ihtiyaçların meydana getirdiği alkışlar, atalar sözü gibi "hüküm" bildiren müspet dilek mahsulleridir²⁵.

Son olarak alkışların tarih içinde kazandığı değeri ortaya koymak üzere terim anlamlarını vermek yerinde olacaktır. Selçuklu, Memluk, Osmanlı başta olmak üzere pek çok Türk devletinin protokol törenlerinden biri de alkış adını taşımaktadır. Bu törenlerde padişah, vezirler ve sefere çıkan ordu alkışlanırdı. Osmanlılarda padişahlar, tahta çıktıklarında, bayram törenlerinde, vezir ve bilginlerin kendini kutlayışlarında, sefer için ata bindiklerinde veya Cuma selamlığında attan ya da arabadan inerken seralkışçı da denen alkışçıbaşının işaretleriyle saray hademeleri (hademe-i hassa) tiz sesle "Aleyke avnullah", "maşallah", "uğurun hayrola", "uğurun açık olsun, itibarın füzun", "yaşın uzun ola", "saltanatına mağrur olma padişahım senden büyük Allah var" diye padişahı alkışlardı. Hükümdarın alkış sırasında ne zaman oturup kalkacağını bildirmek üzere kendisinin şaşırması için kalkması

gerektiğinde "hareket-i hümayun padişahım, devletinle bin yaşa", oturması gerektiğinde ise "istirahat-i hümayun padişahım, devletinle bin yaşa" denirdi. Bu görevi Tanzimat'tan önce Divan-ı Hümayun çavuşları yapardı. II. Abdülhamid bu alkışın son cümlesini "Padişahım şevketinle, devletinle bin yaşa" biçiminde değiştirmişse de II. Meşrutiyet'ten (1908) sonra gene eskisine dönmüştür. Sarayda bu işler için bir "alkış bölüğü" olurdu ve bu bölüğe mensup olanlara "alkış çavuşu" adı verilirdi. Bu alkışlama işi için "alkış tutmak" tabiri kullanılırdı. Sadrazamlar için de bayramlaşma merasimi sırasında alay çavuşlarının alkış tutmaları söz konusuydu. Sadrazam alkışları arasında "Maşallah, ömr-i devletinle çok yaşa!" gibileri vardır²⁶.

Terim olarak alkışla ilgili bir başka söz de "gülbank/gülbenk"tir. Gülbanklar, Bektaşî tarikatı törenlerinde veya Bektaşî dervişlerinin çeşitli işlerinde gelenek olan dua sözleridir. Bektaşîlikle ilgili oldukları için Yeniçerilerde de gülbankları andıran dualar vardır²⁷. Ayrıca yine "gülbenk" veya "salavat" adı verilen pehlivan duaları da bir nevi alkış sayılabilir. Nitekim gerek P. N. Boratav, gerekse Şükrü Elçin, pehlivan dualarını alkışlar içinde değerlendirmişlerdir²⁸.

Sonuç olarak alkışların, insanların sosyo-psikolojik bakımdan tabiat hadiselerine sihirle hükmetme isteklerinde kullandıkları, nazım özelliikli sözler olarak ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Ancak din ve kültür değişimleri, zamanla sözün fonksiyonellikten uzaklaşıp estetik bir ifade aracı haline gelmesine sebep olmuş, alkışlar da iyi dilek ve dua mahiyeti arz etmeye başlamıştır. Bilhassa İslâm dininin kabulüyle alkışlar, dua tarzında Tanrı'ya yönelmiş ve dini kavramlarla yeniden örülmüştür. Zamanın bir diğer etkisi de sözlerin kısalması ve kalıplaş-

ması şeklinde gerçekleşmiştir. Daha uzun ve hafızada kalabilme özelliği olan poetik metinler ise bağlı buldukları kontekst veya uygulamanın içinde yaşama-ya devam etmiş ve başka adlar almıştır. Bir diğer husus ise bazı alkışların daha önce bağlı buldukları tören veya uygulamayı terk ederek bağımsız bir edebî metin haline gelmiş olmasıdır. Bu itibarla alkışları, şaman dualarından sihir şiirlerine, törenlerden basit dilek sözlerine, camide yapılan dualardan pehlivan salavatlanmasına kadar geniş bir yelpaze içinde değerlendirmek gerekmektedir.

NOTLAR

VII. Milletler Arası Türkoloji Kongresi'nde (08-12 Kasım 1999/İstanbul) sunulan bildirinin metnidir.

1 Alkışların dil unsuru olarak kullanımı hak. Bkz. Doğan Aksan; **Türkçenin Gücü**, Ankara 1993, 159-172.

2 **Divânü Lûgat-it Türk Tercümesi**, Çev. Besim Atalay, Ankara 1992, (3.b.), C. I-97, 237, 249, 284.

3 XII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanımlarıyla Tarama Sözlüğü I, Ankara 1995.

4 Muharrem Ergin, **Dede Korkut Kitabı I**, Ankara 1997, 81, 117, 215.

5 **Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü I**, Ankara 1993

6 K. Grönbech; **Kuman Lehçesi Sözlüğü Codex Cumanicus'un Türkçe Sözlük Dizini**, Çev. Kemal Aytaç, Ankara 1992, 5.

7 Aptullah Battal, **İbni-Mühennâ Lûgati**, Ankara 1988, 9.

8 N. N. Kurpeşko Tannagaşeva-Şükrü Haluk Akalın; **Şor Sözlüğü**, Adana 1995, 5.

9 Emir Necipoviç Necip; **Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü**, Rusçadan çeviren: İklil Kurban, Ankara 1995, 10.

10 K. K. Yudahin; **Kırgız Sözlüğü**, C. I, Çeviren Abdullah Taymas, Ankara 1988, 29.

11 Abdülkadir İnan; "Al Ruhü Hakında", **Makaleler ve İncelemeler**, Ankara 1987, 259-267.

12 Mireli Seyidov, **Gam-Şaman ve Onun**

Gaynaglarına Ümumi Bahış, Bakı 1994, 66

13 K. İmâmov, T. Mirzayev, B. Sarımsâkov, O. Seferov; **Üzbek Halk Ağzaki Poetik İcâdi**, Taşkent 1990, 109.

14 Boratav; **100 Soruda Türk Halk Edebiyatı**, İstanbul 1982, 125.

15 Boratav; **age**, 127-128.

16 Ş. Elçin; **Halk Edebiyatına Giriş**, İstanbul 1987, 662-663.

17 Akalın; **Türk Dilek Sözlerinde Alkışlar ve Kargışlar**, Ankara 1990, 28-48.

18 K. İmâmov, T. Mirzayev, B. Sarımsâkov, O. Seferov; **Üzbek Halk Ağzaki Poetik İcâdi**, Taşkent 1990, 109-112.

19 Akalın, **age**, 53-54.

20 Amil Çelebioğlu; **Türk Ninniler Hazinesi**, İstanbul 1982, 96-176.

21 **Dualar Berdualar**, Bakı 1994, 23.

22 Rüstem Yusupov; **H. H. Malkonduyev'in "Obryadovo-Mifologiceskya Poeziya Balkartsev i Karaçayevtsev" Adlı Kitabının Mifologiceskya Poeziya Bölümünün Tercümesi**, Balıkesir 1998, (Balıkesir Üniv. Fen-Edebiyat Fak. TDE Böl. Bitirme Tezi), 3.

23 A. Kofıratbaev; **Kazak Folklorının Tarihi**, Almatı 1991, 55. Ahmet Baytursın; **Ak Col**, Almatı 1991, 430.

24 A. İnan; "Dede Korkut Kitabındaki Bazı Motiflere ve Kelimelere Ait Notlar", **Makaleler ve İncelemeler**, 173-175.

25 Ş. Elçin; **age**, 662-663.

26 **Türk (İnönü) Ansiklopedisi**, c. II, Ankara 1948, 109; **Meydan Larousse**, C. I, 329; **Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi**, C. I, İstanbul 1986, 401; **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. II, İstanbul 1989, 470-471; Seyit Kemal Karaali-oğlu; **Ansiklopedik Edebiyat Sözlüğü**, İstanbul 1983, 43; İbrahim Alaattin Gövsa; **Yeni Lugat ve Ansiklopedi (Ansiklopedik Sözlük)**, yer ve tarih yok, 77-78.

27 Pertev Naili Boratav; **100 Soruda Türk Halk Edebiyatı**, İstanbul 1982, 131; L. Sami Akalın; **Türk Dilek Sözlerinde Alkışlar ve Kargışlar**, Ankara 1990, 45.

28 Boratav; **age**, 132; Ş. Elçin; **age**, 662-663.